

Wprowadzenie

Krajobraz kulturowy stanowi istotny przedmiot zainteresowań geografii historycznej, a badania dotyczące tej problematyki mają długą tradycję (Arnold 1951, Kulesza 2009, Szady 2013, Tyszkiewicz 2014). Geohistoriografia w tym zakresie obejmuje zarówno liczne opracowania teoretyczne, jak i wieloaspektowe studia analityczne, realizowane w różnych skalach czasowych i przestrzennych. Prace te były poświęcone próbom rekonstrukcji krajobrazu w ujęciu horyzontalnym (tj. odtwarzaniu stanu zagospodarowania w danym momencie dziejowym na ściśle określonym obszarze), bądź też wertykalnym (ukierunkowanym na analizę dynamiczną struktur przestrzennych związanych z działalnością człowieka w długiej perspektywie czasowej) (Butlin 1993, Baker 2003). Zróżnicowanie krajobrazowe jest zazwyczaj odzwierciedleniem wielowiekowej ewolucji w zakresie wpływu człowieka na środowisko. Z tego względu można wyróżnić także podejście badawcze, którego celem jest wyjaśnianie współczesnego zróżnicowania przestrzennego krajobrazu przez pryzmat identyfikacji czynników i procesów historycznych, które oddziaływały na danym obszarze i zaowocowały zmiennością form zagospodarowania (Darby 2002).

Krajobraz kulturowy można utożsamiać z fragmentem przestrzeni geograficznej, antropogenicznie ukształtowanym w wyniku rozwoju cywilizacyjnego. Powstał on na skutek zespolenia oddziaływań środowiskowych oraz kulturowych i tworzy specyficzną strukturę, objawiającą się regionalną odrębnością. Krajobraz kulturowy stanowi zatem efekt przekształcania krajobrazu naturalnego przez określone grupy społeczne i nakładania się zróżnicowanych elementów kulturowych w długiej perspektywie czasowej (Myga-Piątek 2001, 2012). Krajobraz kulturowy winien być postrzegany holistycznie, z uwzględnieniem interdyscyplinarnych zależności strukturalno-funkcjonalnych i związków przyczynowo-skutkowych. Z tego względu współczesne badania krajobrazu kulturowego coraz częściej mają charakter interdyscyplinarny, a podczas ich prowadzenia wykorzystuje się szeroki wachlarz podejść teoretycznych i rozwiązań metodycznych. Interpretacja poligenetycznych form krajobrazowych, będących wynikiem długotrwałych nawarstwień kulturowych, wymaga uwzględnienia

czynników przyrodniczych, sytuacji prawno-politycznej, stosunków własnościowych, struktur społeczno-kulturowych oraz przemian gospodarczych. Niezwykle istotne wydaje się przy tym wyjaśnienie genezy poszczególnych elementów krajobrazu, oddzielenie elementów współczesnych od historycznych, wyodrębnienie elementów przetrwałych oraz badanie przeobrażeń form krajobrazowych, biorąc pod uwagę ich czasowe następstwo i przestrzenną zmienność.

W ostatnich latach w Polsce obserwuje się wyraźny wzrost zainteresowania problematyką krajobrazu kulturowego na gruncie wielu dyscyplin naukowych, w tym również w badaniach geograficzno-historycznych. Sprzyja temu niewątpliwie obserwowany od dawna zwrot humanistyczny oraz upowszechnienie modelu interdyscyplinarnych badań zespołowych. Pojawiły się ponadto nowe rozwiązania metodyczne, oparte na technikach komputerowych, w tym GIS, które stwarzają szanse reinterpretacji krajobrazu kulturowego. Warto wskazać również na możliwości aplikacyjne, pozwalające uzyskać nowe wyniki i zastosować analizy krajobrazowe w konkretnych badaniach problemowych i regionalnych, np. w kompleksowych opracowaniach gmin i regionów kulturowych, planach zagospodarowania przestrzennego oraz ochrony terenów prawnie chronionych, studiach oddziaływania na środowisko itd.

Przyczynkiem do dyskusji na ten temat była m.in. zorganizowana w dniach 22–23 czerwca 2017 r. w Łodzi V Ogólnopolska Konferencja Geografii Historycznej, która w całości została poświęcona współczesnym badaniom geograficzno-historycznym krajobrazu kulturowego. W trakcie obrad podejmowano zagadnienie koncepcji teoretycznych i ich recepcji w badaniach empirycznych. Rozważano aspekty metodyczne wykorzystania bazy źródłowej oraz możliwości zastosowania tradycyjnych i nowoczesnych narzędzi w rekonstrukcji krajobrazu kulturowego. Uwzględniono także efekty badań analitycznych dotyczących pochodzenia i przemian krajobrazowych, w tym rozwoju struktur przestrzennych osadnictwa i roli wielokulturowości w kształtowaniu krajobrazu kulturowego. Część dyskutowanych wówczas problemów znalazła odzwierciedlenie w treści niniejszego tomu.

Listę artykułów otwierają refleksje teoretyczne i rozważania o charakterze problemowym, rozpatrywane w szerokiej skali przestrzennej. Pierwszy z artykułów odnosi się do zagadnienia percepcji wizualnej krajobrazu kulturowego wsi w świetle trzech zwrotów, a mianowicie: kulturowego, ikonicznego i przestrzennego, ze szczególnym zwróceniem uwagi na humanistyczne spojrzenie w badaniach struktur przestrzennych. W drugim studium przedstawiono wpływ infrastruktury granicznej na kształtowanie krajobrazu kulturowego w ujęciu historycznym oraz ukazano, w jaki sposób granica kształtuje krajobraz pogranicza,

nawet po ustaniu pełnienia przez nią funkcji bariery polityczno-administracyjnej. Kolejne teksty dotyczą różnych aspektów rozwoju krajobrazu kulturowego w Polsce, w tym zagadnienia wielokulturowości. Dwa artykuły w tej grupie związane są bezpośrednio z kwestią ludności pochodzenia żydowskiego. Pierwszy z nich odnosi się do wieloetnicznej struktury przedwojennej Warszawy. Autor w świetle wyników wyborów wykazał prawidłowości w zakresie preferencji ideologicznych mieszkańców w zależności od przynależności etnicznej oraz wskazał na ich zróżnicowanie przestrzenne. Kolejny artykuł dotyczy problemu zbiorowej przemocy wobec Żydów w trakcie II wojny światowej i po jej zakończeniu, w kontekście miejsc upamiętnienia we współczesnym krajobrazie kulturowym. W następnych dwóch artykułach poruszono zagadnienia związane z obszarem Polski południowo-wschodniej. Jeden z nich stanowi próbę analizy porównawczej zasobów dziedzictwa kulturowego w województwie podkarpackim w świetle uwarunkowań geograficzno-historycznych, ze szczególnym uwzględnieniem aspektu wielokulturowości. Drugi zaś odnosi się do kwestii cerkwi łemkowskich jako materialnego śladu funkcjonowania tej grupy społecznej na badanym obszarze, w kontekście oddziaływania czynników politycznych. Trzy następne artykuły tworzą wiązkę tematyczną łączącą się przestrzennie z obszarem Polski północnej. Interesujący materiał empiryczny został ukazany w tekście poświęconym problemowi osvajania obcej kulturowo przestrzeni poniemieckiej przez osadników polskich po zakończeniu II wojny światowej na terenie Warmii i Mazur. W innym artykule, opierającym się na opracowaniach historycznych i językoznawczych oraz wybranych tekstach literackich, zbadano znaczenie konfesji katolickiej w utrzymaniu polskości na Kaszubach na przełomie XIX i XX w. w warunkach dominacji protestantyzmu i polityki germanizacyjnej. Ostatni artykuł w tej grupie obejmuje próbę inwentaryzacji oraz analizy stanu zachowania i współczesnego wykorzystania dziedzictwa militarne go na terenie Półwyspu Helskiego. Kolejne dwa opracowania wpisują się w badania dotyczące wielokulturowego dziedzictwa w odniesieniu do Polski środkowej. Celem pierwszego z tych tekstów było określenie roli luteranów w kształtowaniu krajobrazu kulturowego Piotrkowa Trybunalskiego, drugi natomiast odnosi się do analizy materialnego dziedzictwa prawosławnego na przykładzie mauzoleów rodzinnych, biorąc pod uwagę ich genezę, lokalizację i stan zachowania. Ostatni artykuł jako jedyny nie jest poświęcony problematyce wiążącej się z Polską i koncentruje się wokół wybranych zagadnień wielokulturowości i jej wpływu na rozwój krajobrazu pogranicza Albanii i Macedonii.

Literatura

- Arnold S., 1951, *Geografia historyczna*, Warszawa.
- Baker A.R.H., 2003, *Geography and history: bridging the divide*, Cambridge.
- Butlin R.A., 1993, *Historical geography: through the gates of space and time*, London.
- Darby H.C., 2002, *The relations of history and geography: studies in England, France and the United States*, Exeter.
- Kulesza M., 2009, *Uwagi na temat geografii historycznej w Polsce po II wojnie światowej*, [w:] Kulesza M. (red.), *Geografia historyczna jako determinanta rozwoju nauk humanistycznych*, Legnica–Łódź, s. 7–26.
- Myga-Piątek U., 2001, *Spór o pojęcie krajobrazu w geografii i dziedzinach pokrewnych*, „Przegląd Geograficzny”, 73 (1–2), s. 163–176.
- Myga-Piątek U., 2012, *Krajobrazy kulturowe. Aspekty ewolucyjne i typologiczne*, Katowice.
- Szady B., 2013, *Geografia historyczna w Polsce – rozwój i perspektywy*, „Studia Geohistorica”, 1, s. 19–38.
- Tyszkiewicz J., 2014, *Geografia historyczna. Zarys problematyki*, Warszawa.

Dr Tomasz Figlus
Uniwersytet Łódzki
Wydział Nauk Geograficznych
Katedra Geografii Politycznej, Historycznej i Studiów Regionalnych
ul. Kopcińskiego 31, 90-142 Łódź
e-mail: tomasz.figlus@geo.uni.lodz.pl